

CULTUURHISTORISCHE VERKENNING

MARKEN

drs. A. Aarsen
M. Dingemans
drs. M.A. Kooiman

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ), die ressorteert onder het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, is het centrale expertise- en kennisinstituut op het terrein van de monumentenzorg in Nederland. De RDMZ streeft een blijvende integratie van waardevolle cultuurhistorische elementen in het veranderende leefmilieu na en wil de kennis van en de waardering voor historische stads- en dorpsstructuren en monumenten van geschiedenis en kunst bevorderen.

© Copyright: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	2
2	HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING	3
2.1	Ontstaan	3
2.2	Werven en paalwoningen	3
2.3	Ontwikkelingen in de 19 ^{de} en 20 ^{ste} eeuw	5
3	HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER	6
3.1	Wegenstructuur en open ruimte	6
3.2	De werven	7
3.3	Bebouwingskarakteristiek	9
4	ONTWIKKELINGSRICHTING	10
4.1	Beschermd gezicht	10
4.2	Ruimtelijke waarden en toekomstige ontwikkelingen	10
	LITERATUUR	16
	COLOFON	16

1 INLEIDING

De gemeente Waterland heeft besloten tot actualisering van verouderde bestemmingsplannen. In dat kader komt ook het bebouwde gebied van Marken aan bod. In het bestemmingsplan voor Marken wordt een Beschrijving in Hoofdpijnen opgenomen waarin de bijzondere kenmerken van het plangebied vastgelegd worden. Deze Cultuurhistorische Verkenning (CV) zal mede de basis vormen voor die Beschrijving (Notitie herziening bestemmingsplannen beschermd woongebied Marken 11/II/98, blz. 5).

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg brengt het instrument van de CV in omloop ter ondersteuning van een samenhangende belangenafweging op gemeentelijk en provinciaal niveau, maar eveneens ter stimulering van ontwikkelingsscenario's op basis van culturele identiteit. Dit alles met de verwachting dat de CV actief zal bijdragen tot een kwaliteitsbewust proces van herontwerp en ontwikkeling. De CV richt zich op het aangeven van mogelijkheden voor nieuwe ruimtelijke en functionele ontwikkelingen, in het licht van bestaande cultuurhistorische waarden en beredeneerd vanuit de historisch-ruimtelijke ontwikkelingen in het gebied.

De Cultuurhistorische Verkenning is een instrument van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg dat, doorgaans in een vroeg stadium van planvorming, het cultuurhistorische belang van het plangebied belicht in relatie tot toekomstige ontwikkelingen. Daartoe wordt een beknopte schets van de ruimtelijke ontwikkeling van het gebied plus een overzicht van de cultuurhistorische waarden gegeven (hoofdstukken 2 en 3). Beide hoofdstukken kunnen dienen als basis voor de te herziene bestemmingsplannen voor het gebied. Op grond van deze twee hoofdstukken worden in hoofdstuk 4 aanknopingspunten voor toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen benoemd. In het geval van Marken wordt op basis van een ruimtelijke waarderingskaart de ontwikkelingsrichting voor een viertal onderwerpen gegeven, te weten 'het open buitengebied', 'de contouren van het bebouwd gebied', 'de beplanting' en 'de onbebouwde gebieden tussen de Buurten en de Kerkvaart'.

De waarderingskaart is in een vroeg stadium bij toekomstige ontwikkelingen te gebruiken als een eerste toetsingskader. De kaart is voornamelijk gericht op het schaalniveau van het eiland als geheel. Een detailkaart gaat in op de ruimtelijke betekenis van de open plekken tussen de Kerkbuurt, de andere Buurten en het parkeerterrein.

De waarderingskaart als ook een kaart ter oriëntatie zijn als losse bijlage achterin het rapport opgenomen.

2 HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

2.1 Ontstaan

In de elfde en twaalfde eeuw werden de uitgestrekte veengebieden van Waterland ontgonnen en als bouwland in gebruik genomen. Van het eiland Marken was nog geen sprake; het veengebied strekte zich aan de oostkant uit tot in het huidige IJsselmeer. Bij stormvloed en overstromingen in de tweede helft van de twaalfde eeuw ging veel land verloren. Daarbij speelde tevens dat het maaiveld daalde omdat de veengrond inklonk door het gebruik als akkerland. Het Almere, waaruit later de Zuiderzee ontstond, breidde zich sterk uit en Waterland werd herschapen in een aantal (schier)eilanden. Ook Marken werd in deze periode een eiland. De vergroting van het Almere vormde aanleiding het bestaande land van dijken te voorzien. Zo is het dijktracé ter plaatse van bij voorbeeld Monnickendam circa 1180 gereed gekomen.

Bij de bedijking van Marken hebben kloosterlingen een rol gespeeld. In 1251 kwam Marken in bezit van het Friese Norbertijner klooster Mariëngaarde te Hallum. Het kloosterbezit bestond onder meer uit twee boerderijen: een 'westhuse' en een 'oesthuse'. Akkerbouw en veeteelt waren de voornaamste bronnen van bestaan. De monniken waren bovendien ervaren dijkbouwers en realiseerden de eerste aanleg van een dijk rondom het eiland. In 1345 werden de monniken onteigend en kwam de ene helft van het eiland in bezit van de voormalige pachters, terwijl de andere helft werd verkocht aan een zestal Amsterdammers.

Door inklinking en verzilting van de bodem bleek op den duur ook veeteelt nauwelijks meer mogelijk. Uiteindelijk was de grond alleen nog geschikt voor gebruik als hooiland. Visserij werd de belangrijkste bestaansbron. In de vijftiende en zestiende eeuw vond onder invloed van de omschakeling van veeteelt naar visserij een verdrievoudiging van het aantal inwoners plaats. In 1477 telde het eiland 250 inwoners, in 1622 751 inwoners.

2.2 Werven en paalwoningen

Het bleek steeds minder goed mogelijk Marken afdoende met dijken te beschermen tegen de zee. Na het vertrek van de monniken werd het dijkonderhoud een structureel probleem.

Door de hoge kosten van het onderhoud, de vele overstromingen en de opkomst van de visserij verzaakten veel Markers de aan hun grond verbonden dijkplicht.

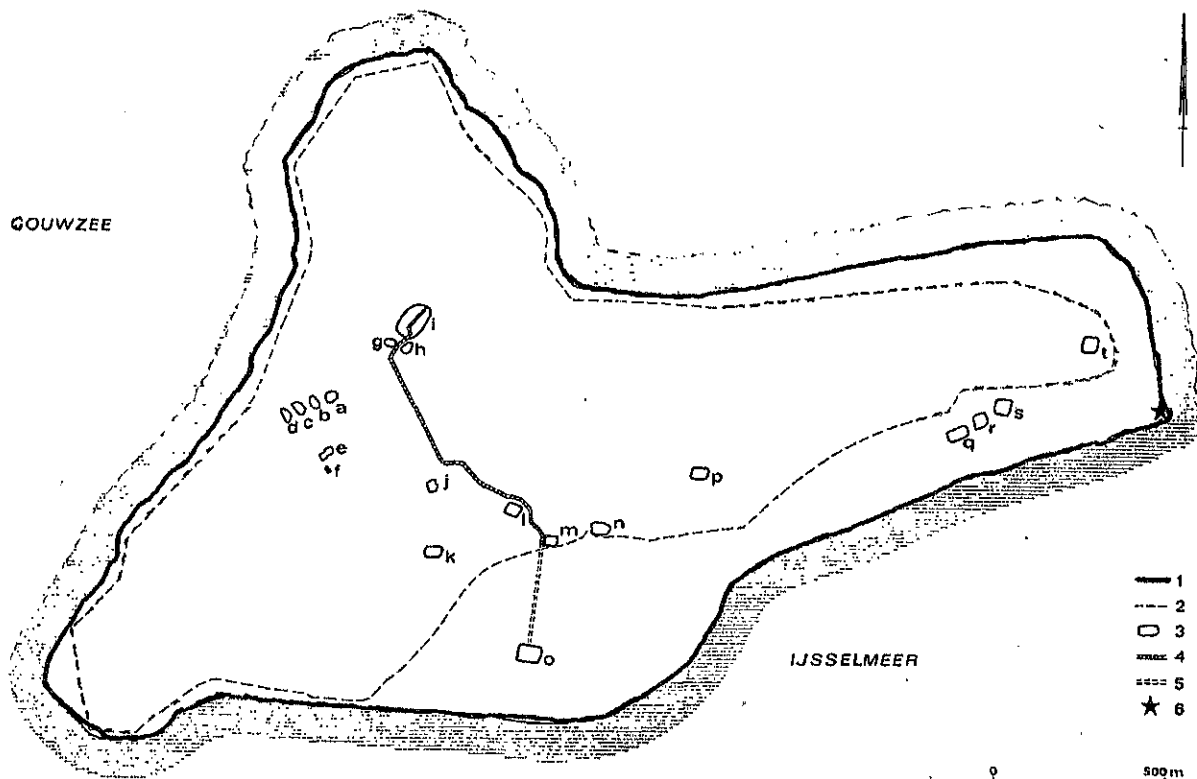
Bijna jaarlijks vonden er overstromingen plaats, waarbij het eiland onderliep en mens en dier gevaar liepen. De bewoningsgeschiedenis van Marken is dan ook volledig door dit gegeven bepaald. Waarschijnlijk voor het eerst in de veertiende eeuw werden hoogwatervrije woonheuvels opgeworpen, de zogenaamde 'werven'. De ontstaanswijze van deze werven is slechts op onderdelen bekend. Aan de hand van proefboringen is vastgesteld dat de woonheuvels in verschillende fasen zijn opgehoogd en tot in de achttiende eeuw werden vergroot. Daarna, tot de afsluiting van de Zuiderzee (1932), creëerde men extra woonruimte door woningen op palen te bouwen, de 'paalwoningen'. Het oudste type paalwoning ligt in het oostelijke deel van het havengebied. Paalwoningen van meer recente datum bevinden zich op de Kets en het Fort. De paalwoningen werden vaak in stroken tegen de werf aangelegd.

De Monnikenwerf, de huidige Kerkbuurt, is de vroegst bekende werf op Marken en is vermoedelijk ontstaan op de plek waar ooit het westhuis heeft gelegen, een van de twee

kloosterboerderijen op het eiland. Het oosthuis moet waarschijnlijk gezocht worden ter hoogte van de plaats waar eeuwen geleden de Kloosterwerf lag.

Het is aannemelijk dat het Zereiderpad de oorspronkelijke verbindingsweg vormde tussen beide vestigingen. Langs deze weg zijn vermoedelijk vanwege de bevolkingstoename in de vijftiende en zestiende eeuw een aantal jongere werven opgeworpen die gezamenlijk ook wel bekend staan onder de naam 'Zegereid': de Wittewerf, de Grotewerf en de Rozenwerf.

Na een dijkdoorbraak werd de nieuwe dijk meestal enigszins landinwaarts gelegd. Marken verloor zo steeds aan oppervlakte. Een aantal werven is volledig in zee verdwenen (afb. 1).

a. Altena,	k. Remmitswerf	1. kustlijn in de 17de eeuw
b. Buurt 1	l. Groote werf	2. huidige kustlijn
c. Buurt 2	m. Roosenwerf	3. werf
d. Buurt 3	n. de Heuvel	4. nog bestaand traject van het Zegereid
e. Kets	o. Grote Kloosterwerf	5. gereconstrueerd traject van het Zegereid
f. huisterpje 't Fort	p. Moeniswerf	6. vuurtoren
g. Kerkbuurt (zw)	q. Thamswerf	
h. Kerkbuurt (zo)	r. Houtemanswerf	
i. Kerkbuurt	s. Kraaienwerf	
j. Wittewerf	t. Noorderwerf	

Afb. 1 Marken, de huidige en de 17de-eeuwse omringing met bestaande en verdwenen werven

Van de oorspronkelijk 27 werven bestaan er nu nog vijftien. Slechts twaalf zijn nu nog bewoond, de overige drie werven – de Remmitswerf, de Heuvel (naast de Rozenwerf) en de Noorderwerf - zijn alleen in het landschap nog herkenbaar en aangewezen als archeologische monumenten.

De momenteel bewoonde werven zijn Buurt 1, Buurt 2, Buurt 3, Kets, 't Fort, de drie werven van de Kerkbuurt, de Wittewerf, de Grotewerf, de Rozenwerf en de Moeniswerf. De werf Altena werd in 1818 niet langer bewoond en is sinds 1845 ingericht als begraafplaats.

2.3 Ontwikkelingen in de 19de en 20ste eeuw

In 1825 werd op initiatief van koning Willem I begonnen met de aanleg van een kanaal dat Marken overlangs, van noordoost naar zuidwest, zou doorsnijden. Doel van deze aanleg was Marken tot voorhaven van Amsterdam te maken. Drie jaar later werd de aanleg gestaakt, wegens aanhoudende bezwaren van Amsterdam tegen deze plannen van de koning. Het reeds gegraven kanaal werd grotendeels gedempt. Alleen aan de noordoost- en de zuidwestzijde zijn delen van het kanaal bewaard gebleven. (Ook op het vasteland in Waterland is het tracé goed te volgen.)

Omdat de sterk in omvang toegenomen Marker vissersvloot de ligplaatsen in de buitendijkse rietlanden ontgroeide, werd in 1837 de eerste officiële haven aangelegd. In 1869/1870 werd de visserskolk bij de haven getrokken, de Westerhaven. Tenslotte werd in 1953 een tweede havenarm gegraven.

Onder invloed van bevolkingstoename en het gebrek aan ruimte op de werven vond aan het einde van de negentiende eeuw in de Kerkbuurt uitbreiding van woningen plaats in de achtertuinen. Hierdoor ontstonden rijen van achter elkaar, haaks op de weg gesitueerde huizen die door nauwe steegjes van elkaar waren gescheiden.

Met de afsluiting van de Zuiderzee (1932) verloren de werven hun functionele betekenis.

Niet langer vormde de zee een directe bedreiging en was het niet meer noodzakelijk om op de werven of in paalwoningen te wonen.

Toen het maaiveld als nieuwe bouwplaats beschikbaar kwam, ontstond in de jaren dertig ten zuidwesten van de Kerkbuurt een compleet woonwijkje. Sindsdien zijn in de vlakke open ruimten nog enkele uitbreidingen gerealiseerd. Zo ontstond na 1970 de relatief grote nieuwbouwwijk 'de Minneweg' in het noordelijke gedeelte van Marken. Ingeklemd tussen de dijk in het noorden, de Walandweg en het Oosterpad werd een sportcomplex aangelegd.

Inmiddels was Marken met het vasteland verbonden. In 1957 werd de dijk tussen Marken en de Waterlandse Zeedijk aangelegd. De dijk was tevens bedoeld als een van de dijken van de toekomstige Markerwaard. Ook de dijk aan de noordkant is met die achtergrond aangelegd. In de jaren tachtig van de 20ste eeuw leidt het sterk toegenomen autogebruik tot ingebruikname van tuinen en open terreinen bij de werven als parkeerplaats.

3 HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER

Het ruimtelijk karakter van Marken wordt bepaald door de dichtbebouwde werven met de typische houtbouw enerzijds en de omringende, open en vrijwel boomloze, met sloten doorsneden graslanden anderzijds. De vroegere kwetsbaarheid voor overstromingen is hieraan duidelijk af te lezen. Ondanks de aanleg van de dijkweg in 1957 is het eilandkarakter nog steeds goed voelbaar op Marken.

3.1 Wegenstructuur en open ruimte

Duidelijk herkenbaar in de ruimtelijke structuur van het buitengebied is het boogvormige tracé van het kanaal dat in 1825 op initiatief van Willem I werd aangelegd. Hoewel in 1828 grotendeels gedempt, is het tracé dat Marken van noordoost naar zuidwest doorsnijdt, bewaard gebleven in de percelering (zie kaart ter oriëntatie, achterin). Aan de noordoostzijde is een gedeelte van het kanaal - de Oostervaart - bewaard gebleven evenals aan de zuidwestzijde, de Zuidervaart. De huidige autoweg, de Kruisbaakweg, volgt tot aan de parkeerplaats grotendeels de zuidkant van het kanaal. Langs de noordkant loopt het Oosterpad dat uitkomt bij de vuurtoren. Nadat de vuurtoren afgesneden was komen te liggen van de rest van het eiland, werd in 1839 een verbindingsdijk gelegd. Andere belangrijke historische wegen zijn de verbindingen tussen de werven als het Zereiderpad met haaks hierop georiënteerd de Buurterstraat die de Nieuwe Buurten met de Kerkbuurt verbindt. Ten noorden van de Kerkbuurt gaat deze weg over in de Minneweg die eindigt in de in de jaren zeventig van de 20ste eeuw aangelegde nieuwbouwwijk.

Gelijktijdig met de vernieuwing van de haven werd ten westen van de Buurterstraat de Westerstraat aangelegd. Een andere belangrijke nieuwe verbindingsweg die na 1945 is ontstaan, is de Walandweg, een noordoostelijke aftakking van de Minneweg die in het zuidwesten, na het parkeerterrein bij de Kets, overgaat in de Kruisbaakweg.

Voor de inrichting van de karakteristieke rechthoekige haven geldt dat deze, met de hoge steiger in het midden, nog altijd is afgestemd op de bottervloot van de Marker visserij. Het verkavelingspatroon dat sinds 1850 niet ingrijpend is gewijzigd, afgezien van de doorsnijding door het Boogkanaal, is grillig en volgt in hoofdlijnen de loop van oude veenstroompjes. De talrijke sloten zijn aangelegd om de afwatering mogelijk te maken. Ook rondom de werven zijn sloten gegraven. Enkele sloten, waaronder de Weidesloot, zijn later verbreed om transport mogelijk te maken.

De oprichting van een gemaal bij de Moeniswerversluis in 1930 betekende een belangrijke verbetering in de afwatering. In plaats van langdurige wateroverlast na een overstroming zorgde het gemaal, dat recent is vernieuwd, voor een snelle ontwatering van het eiland. Voordien konden de sluisdeuren van de Moeniswerversluis pas open worden gezet op het moment dat het Zuiderzeepil lager was dan het water in de sloten op het eiland.

Belangrijke oriëntatiepunten voor Marken vormen de vuurtoren aan de oostzijde en kerktoeren van de Hervormde kerk in het centrum van de Kerkbuurt. In het silhouet zijn verder de Rozenwerf en de Grote werf van belang als compacte clusters van karakteristieke woningen in het open land vlak achter de dijk.

3.2 De werven

Zoals reeds genoemd bestaat Marken tegenwoordig uit vijftien werven. De buurten op de twaalf nog bewoonde werven kennen alle een hoge bebouwingsdichtheid.

De grootte van de werven varieert van 0,004 ha (de Kets) tot 0,75 ha (Kerkbuurt). De overige werven beslaan gemiddeld 0,06 ha. De Marker werven onderscheiden zich van Friese en Groningse terpen door hun grote bebouwingsdichtheid en de opvallend steile taluds. Traditioneel werden deze intensief gebruikt voor het drogen en het bleken van de was.

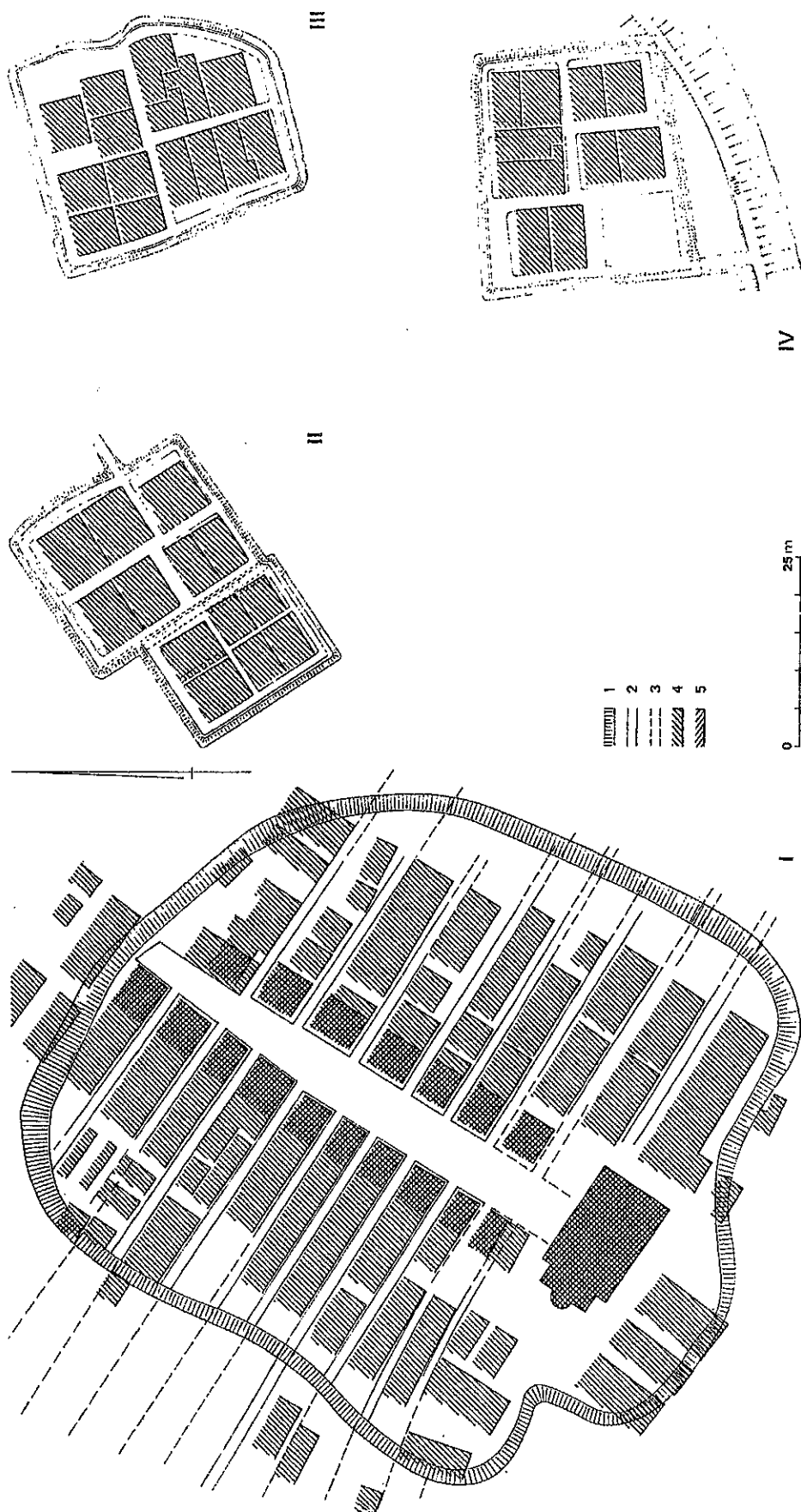
Afb. 2 Het vroegere gebruik van het talud van de werv voor het drogen en bleken van de was

Ruimtelijk is er een onderscheid waarneembaar tussen de Kerkbuurt en overige werven. Het bebouwingspatroon van het merendeel van de werven is terug te brengen tot een vierkant met twee elkaar kruisende paden waarbij in iedere hoek ruimte is voor ongeveer 4 huizen (afb. 3).

De bebouwing in de Kerkbuurt daarentegen kenmerkt zich door de ovale basisvorm van de werv. Oorspronkelijk bestond de Kerkbuurt uit drie werven, een grote waar nu de kerk zich bevindt en twee kleine vlak bij de ophaalbrug. De woningen liggen aan weerszijden van de enige hoofdstraat (de 'street'). In de loop van de negentiende eeuw ontwikkelde zich het huidige karakteristieke bebouwingspatroon dat bestaat uit rijen achter elkaar geplaatste woningen haaks op de hoofdweg gesitueerd. Door het volbouwen van de achtererven zijn tussen de rijen woningen nauwe stegen ontstaan.

Als gevolg van een rehabilitatieplan zijn begin jaren zeventig enkele in pandig gelegen woningen gesloopt voor betere licht- en luchttoetreding. Hierdoor zijn tevens versteende openbare binnenruimtes ontstaan.

De werven in het zuidoosten van Marken, aan het Zereiderpad, en de meer oostelijk gelegen Moeniswerf kennen een karakteristieke onderlinge samenhang door hun hoogte, geïsoleerde

Afb. 3 Het bebouwingspatroon op de werven

- I. Kerkbuurt
- II. Kets (twee geïntegreerde vierkante werven)
- III. Witte werf (vierkante terp met kruisende voetpaden)
- IV. Roosenwerf (vierkante terp van groot formaat met dubbel padenkruis)

1. talud
2. weg
3. reconstructie
4. huidige bebouwing op de terp
5. hypothetische reconstructie van de oorspronkelijke nederzetting

ligging, kleine omvang en hun intensief bebouwde woonbuurten. Als gevolg van de dichte bebouwing is de scheiding tussen openbare weg en privé-terrein op deze werven nauwelijks waarneembaar.

De drie werven, Buurt I, Buurt II en Buurt III zijn niet meer van elkaar gescheiden, maar lopen in elkaar over doordat de tussenliggende ruimten zijn opgevuld. Alleen hoogteverschillen verwijzen nog naar de oorspronkelijke dieldeling.

De overgang van de Kets naar 't Fort verloopt via een glooiing naar de Zuidervaart, die de grens tussen de twee werven markeert.

3.3 Bebouwingskarakteristiek

Door de eeuwen heen zijn in Marken als gevolg van watersnoodrampen en branden de oudste huizen grotendeels verdwenen. De oudste huizen in het huidige bouwbestand –enkele exemplaren– dateren uit de zeventiende eeuw. Ook uit de achttiende eeuw zijn nog slechts enkele woningen aanwezig. Het merendeel dateert uit de negentiende eeuw.

Karakteristiek voor Marken is dat behalve een stenen voeting de woning volledig uit hout is opgetrokken. De onderkant van de voorgevel is meestal horizontaal gepotdekseld, en bevat schuiframen met een roedeverdeling. Het bovenschot bestaat uit verticaal aangebrachte planken waarin meestal een raam of luik is aangebracht. De ingang bevindt zich in principe in de voorgevel, maar kan zich ook in een van de zijgevels bevinden.

Aanvankelijk bezaten de Marker woonhuizen geen schoorsteen. Ze werden rookhuizen genoemd omdat ze in plaats van een schoorsteen een rookkist hadden, een opening in het dak die met een klep open of dicht kon worden gezet.

De vroegste Marker woningen waren zwart of bruin geteerd. In de loop van de negentiende eeuw worden in navolging van de Zaanstreek de nieuwe huizen groen geverfd, soms met witte banden in het rabatprofiel. De kozijnen, windveren, makelaars en daklijsten zijn wit geverfd.

De Marker woning is grofweg onder te verdelen in vier typen: de lage woning (zaalhuistype), de verhoogde woning, woningen gedeeltelijk op palen gebouwd en woningen geheel op palen gebouwd.

In het karakteristieke lage Marker woonhuistype is de kapruimte en de nokhoogte groot ten opzichte van de onderbouw. Toen men ook op de hellingen van de werven woningen ging bouwen ontstond er een type woning waarbij de wurmt -het stuk boven zoldervloer- in hoogte varieerde om een gelijke nokhoogte te bereiken.

Bij de paalwoningen bestaat de onderbouw uit zware stijlen. Het woongedeelte is bereikbaar via een buitentrapp die is aangebracht tegen een houten bordes of beun. Dit type woningen werd meestal ontworpen in een lange rij parallel aan de weg. Vanwege overstromingen kon de onderkant van de woning niet volledig dichtgezet worden.

Voorop de Rozenwerf hebben veel woningen een sterk overhellende voorgevel die het gevolg is van het ontbreken van verstijvingen en windverbanden.

Tot de tweede helft van de negentiende eeuw werden de daken met riet gedekt, daarna verschijnen overwegend rode Hollandse dakpannen; echter ook grijze gesmoorde dakpannen komen voor.

4 ONTWIKKELINGSRICHTING

4.1 Beschermd gezicht

In 1971 is het gehele schiereiland Marken aangewezen als beschermd dorpsgezicht op grond van de Monumentenwet. De grens van het beschermde gebied volgt grotendeels de dijk. Aan de westzijde is op de hoogte van de haveningang en de Havenbuurt een stuk van de Gouwzee in de bescherming betrokken.

Volgens de Toelichting op het beschermd gezicht is de bescherming gericht op behoud van het eigen karakter van Marken dat ondanks de afsluiting van de toenmalige Zuiderzee bewaard is gebleven. Als één van de gaafste voorbeelden van een traditierijke woon- en leefcultuur in ons land is Marken een nationaal waardevol cultuurhistorisch monument. Belangrijke aspecten zijn de overheersende houtbouw, de nederzettingsstructuur van de afzonderlijke werven en de hoge concentratie van de woningen op de werven. Ook het contrast tussen hoger gelegen bebouwde werven en de overwegend onbebouwde tussenruimten is waardevol. Ondanks latere bebouwing op het maaiveld is de onderlinge relatie tussen met name de werven Witte Werf, Grote Werf en Rozenwerf aan het Zereiderpad niet verstoord geraakt en is daardoor van grote waarde voor het silhouet van het eiland.

De kleinste van alle woonbuurten, de Moeniswerf, is mede door zijn geïsoleerde ligging en beperkte bereikbaarheid via het Moeniswerverpad tevens landschappelijk bijzonder waardevol.

4.2 Ruimtelijke waarden en toekomstige ontwikkelingen

De aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht beoogt een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt. Omdat deze kwaliteiten niet overal gelijk zijn, zijn de ruimtelijke en historische geografische waarden op hoofdlijnen in kaart gebracht (als losse bijlage achterin dit rapport). Deze waarderingskaart is in een vroeg stadium bij toekomstige ontwikkelingen te gebruiken als een eerste toetsingskader. De kaart is voornamelijk gericht op het schaalniveau van het eiland als geheel. Een detailkaart gaat in op de ruimtelijke betekenis van de open plekken tussen de Kerkbuurt, de andere Buurten en het parkeerterrein. Op basis van deze analyses kunnen kansen en risico's van toekomstige ontwikkelingen nader benoemd worden.

Het open buitengebied

Van grote waarde voor de identiteit van het eiland is het open en lege weidegebied met daarin de geïsoleerd gelegen, compacte bebouwing op de werven (afb. 4). Het weiland ligt laag binnen de bescherming van het talud van de dijk. De verhogingen van de werven – bebouwd of niet meer bebouwd – zijn daarin te onderscheiden. Het land is doorsneden volgens een min of meer onregelmatige verkaveling. Het boogvormige tracé van het Kanaal door Marken is in het beloop van Zuider- en Oostervaart en van Kruisbaakweg en Oosterpad nog altijd herkenbaar. De langwerpige percelen gras- en hooiland en de rietkragen langs de vaart versterken de herkenbaarheid van dit tracé.

De wegen liggen vlak in het landschap zonder begeleiding van bomen of, in het geval van het Oosterpad zelfs zonder lantaarnpalen. Visueel gezien versterkt dit de geïsoleerde ligging van de werven.

Afb. 4 Van grote waarde voor de identiteit van het eiland is het open en lege weidegebied met daarin de geïsoleerd gelegen, compacte bebouwing op de werf

De agrarische bedrijven maken deel uit van het open weidegebied. Het behoud van de agrarische functie is voor het buitengebied van belang. Kenmerkend is het ontbreken van afschermende erfbeplanting.

Het open en vlakke weiland is in hoge mate bepalend voor het silhouet van Marken met de karakteristieke, compacte clusters van bebouwing

Contouren van het bebouwd gebied

Als contramale van de openheid zijn de duidelijk herkenbare bebouwingscontouren van belang. Bij de waardevolle contouren wordt de overgang tussen de compacte bebouwing en het buitengebied gevormd door de strook van bleken en erven op de rand van de werf.

Kenmerkend is het hellend terrein van het talud en de afwateringssloot aan de voet van de werf. Het zijn kleinschalige erven, gescheiden door lage eenvoudige hekjes. Ondergeschikte gebouwtjes als duivenhokken in karakteristieke Marker vormgeving komen er voor. Aan de voet van de werf zijn er incidenteel boomgaardjes of moestuintjes. Van waarde is het open en transparante karakter van deze overgangszone tussen de bebouwing op de werf en het open gebied.

De neutrale -niet-historische- contour heeft een duidelijke overgang tussen bebouwd en onbebouwd gebied, maar van een specifieke overgangszone met kleinschalige erven is geen sprake.

Op de ruimtelijke waarderingskaart zijn twee zones aangegeven waarbinnen een oplossing gevonden kan worden voor een eventuele benodigde uitbreiding van woningbouw. De locaties zijn zo gekozen dat de openheid tussen de bestaande clusters zo goed mogelijk in stand blijft. Verder is er hier de *kans* om in het silhouet een markante afronding van de bebouwingsclusters te ontwerpen en om een meer specifieke overgang –een nieuwe waardevolle contour- van bebouwing naar weidegebied te creëren.

Het complex van bedrijfsgebouwen met de sprekende, gedifferentieerde daklijnen bij het parkeerterrein laat zien dat karakteristieke aanvullingen op het silhouet mogelijk zijn.

Beplanting

De openheid van het weidegebied en de transparantie van de bleekveldenzone op de werven zijn voor het specifieke ruimtelijk karakter van Marken van groot belang. Voor de instandhouding daarvan is een expliciet beleid met betrekking tot beplanting gewenst. Een beleid van ingrijpen en gericht onderhoud van beplanting is nodig om het *risico* van een ongewenste ruimtelijke ontwikkeling van verder dichtgroeien te kunnen stoppen. Dit geldt zowel voor openbaar groen als voor particuliere tuinen. Maakt beplanting tegenwoordig onderdeel uit van het beeld van Marken, oude afbeeldingen laten zien dat nog maar enkele decennia geleden Marken een eiland was waar vrijwel geen struiken en bomen voorkwamen (afb. 5).

De planmatige, afschermende beplanting van het sportpark en het zuidelijk deel van de Minnewegbuurt vormt een op zichzelf staande groene groep en speelt daarmee goed in op de ruimtelijke karakteristiek van duidelijk begrensde eenheden in het weidegebied. Voor de twee gebiedjes met windsingels langs het Oosterpad is goed onderhoud van belang.

Afb. 5 De Kerkbuurt, waar opgaande beplanting geheel ontbrak; opname vermoedelijk uit de jaren 30 van de 20ste eeuw

Het is daar een kwestie van in de hand houden, een verdere uitbreiding en/of verdichting van de beplanting is niet gewenst.

Over de in het open gebied storende beplanting is het volgende op te merken: tussen de Kerkbuurt en de Minnewegbuurt wordt de openheid met dichtgroei bedreigd. Een plan om ter plaatse uiteindelijk tot een vermindering van hoogopgaand groen te komen is gewenst. Het verdient aanbeveling om te zijner tijd wanneer de hoge bomen langs de weg vervangen moeten worden, niet tot herplant over te gaan.

Bij particuliere tuinen is er het risico van verlies van het transparante karakter van de bleekveldenzone. Met name ondoordringbare coniferenhagen en hoge schuttingen doen ernstig afbreuk aan de transparantie van deze overgangszone (afb. 6) In ieder geval zal aan de voet van de werf en de sloot afscherming voorkomen moeten worden om de helling van de werf zichtbaar te houden en het zicht op de bebouwing. Eventuele zijerfgrenzen zouden uitgevoerd kunnen worden in een minder dichte en minder donkergroene en lagere haag. Egalisatie van het talud en terrasaanleg is onder geen enkele voorwaarde aanvaardbaar. Onder bijzondere voorwaarden bij een breed en lang perceel is een kleinschalige berging vlak bij het woonhuis, hoog op het talud mogelijk.

Afb. 6 Op de voorgrond een open erf, daarnaast erven met beplanting van struiken waardoor het zicht op het talud van de werf wordt ontnomen. Bij verdere groei van de beplanting in de hoogte zal ook het zicht op de bebouwing worden ontnomen

Relatief grote siertuinen aan de rand van bebouwing in het open weidegebied doen afbreuk aan het ruimtelijk karakter. Ontwikkelingen zoals ten zuiden van de Havenbuurt verdienen geen navolging. Hier zijn de gebouwen van een voormalig agrarisch bedrijf tot ruime

woningen verbouwd, ieder voorzien van een ruime tuin met een omheining volgens een op zichzelf staand beloop, dat onvoldoende aan de omgeving is gerelateerd. Een oplossing met in de schaal passende landjes, moestuinen of boomgaardjes zou op deze visueel markante plek achter de Havenbuurt beter op het karakter van Marken aangesloten hebben.

De onbebouwde gebieden tussen de Buurten en de Kerkbuurt

Eerder in dit rapport is uiteengezet dat de clustervorming met duidelijke overgangen tussen bebouwd en onbebouwd gebied de basis vormt van de ruimtelijke karakteristiek van het eiland als geheel. Oorspronkelijk gold dit ook voor het nu min of meer aaneengegroeide gebied tussen de Buurten en de Kerkbuurt (afb. 7). Sinds de beschermende werking van de Afsluitdijk zijn de buurten zonder duidelijke planvorming meer naar elkaar toe gegroeid. Nu is het onderscheid tussen de zelfstandige bebouwde eenheden en niet-bebouwd gebied nog altijd herkenbaar in een aantal onbebouwde gebiedjes, onder meer rond de werf Altena en langs de verbindingen tussen Havenbuurt en Kerkbuurt. De landjes zijn veelal in gebruik als moestuin of boomgaardje.

Met name de laatste jaren staat het tuinachtige karakter van deze gebiedjes door toenemend autogebruik en gebrek aan parkeerruimte onder druk. Incidentele oplossingen met verhardingen, soms met garages, versnipperen het gebied en doen afbreuk aan het specifieke van Marken. Met een visie op het omgaan met de onbebouwde gebieden als belangrijk onderdeel van het ruimtelijk beleid zou de *kans* gegrepen kunnen worden om dit sluipende, ruimte consumerende proces een halt toe te roepen. Het gaat erom deze gebieden niet te behandelen als indifferente restgebieden, maar er meer betekenis aan te geven als karakteristiek overgangsgebied tussen de bebouwingscluster in de vorm van moestuin, boomgaard of weilje. Zeker voor de beleving van de werf Altena is het van belang dat ook de aangrenzende percelen zo veel mogelijk onbebouwd blijven en een tuinbestemming krijgen.

De openheid van de agrarische graslanden, grenzend aan de parkeerplaats zijn van belang voor de doorzichten op het buitengebied en op de werf Altena met de begraafplaats. De herontwikkeling van de plek van het vervallen agrarische bedrijf aan de Buurterstraat biedt de *kans* om hier te komen tot een ruimtelijk gezien specifieke 'Marker oplossing'. Het is een prominente locatie aan de looproute van het parkeerterrein naar de trekpleisters Havenbuurt en Kerkbuurt, die meer mogelijkheden in zich heeft dan de gebruikelijke invullingen met woningen. De plek leent zich voor huisvesting van een bijzondere functie in een loods, omgeven door grasland. Omdat er op Marken bij de markante buurten geen gelegenheid is voor grootschaliger vestigingen kan het verstandig zijn betrokken locatie hiervoor in reserve te houden.

Wanneer toch tot woningbouw wordt besloten is het van belang om in het ontwerp voor de buitenruimten in te spelen op het specifieke kleinschalige karakter van de Markense landjes en tuinen aan de rand van het buitengebied. Op die manier is er een *kans* om met het schonen van het perceel een nieuwe duurzame oplossing te bevorderen met behoud van een zo breed mogelijk zicht op de werf Altena.

Afb. 7

LITERATUUR

- Bernet Kempers, A.J., Toen Marken nog "het eiland" was. Arnhem, 1965.
Burger, J.E. (e.a.), Landschap Waterland. Zutphen, 1985.
Eberhard, Marken in zijn waarde en zijn ellende beschouwd. Leiden, 1877.
Gerritsen, F. en J. Peereboom, Over Marken en haar Markers; bekeken en beschreven. Edam, 1982.
Kuin, P. Jr., Het eiland Marken. Groningen, 1932.
Lourijssen, R.J., Monumenten Inventarisatie Project Provincie Noord-Holland; Marken. Haarlem, 1993.
Marken. Ideeën en overwegingen voor nieuwbouw. Bureau voor stedenbouw ir. F.J. Zandvoort bv. Amsterdam, 1973.
Schutte, G.J. en J.B. Weitkamp, Marken. De geschiedenis van een eiland. Amsterdam, 1998.
Vervloet, J.A.J., Marken, een terpen-zwerm uit de late Middeleeuwen. Bussum, 1974.

COLOFON

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, december 2000.

Tekst: drs. A. Aarsen, M. Dingemans, drs. M.A. Kooiman

Eindredactie: drs. L. Prins

Afbeeldingen:

titelpagina: Bügel-Hajema Adviseurs, Leeuwarden

afb. 1 Vervloet, blz. 1 (Copyright Fibula-Van Dishoek/ROB)

afb. 2 collectie M.A. Kooiman

afb. 3 Vervloet, blz. 22-23 (Copyright Fibula-Van Dishoek/ROB)

afb. 4 Bügel-Hajema Adviseurs, Leeuwarden

afb. 5 collectie M.A. Kooiman

afb. 6 Bügel-Hajema Adviseurs, Leeuwarden

afb. 7 Rijksdienst voor de Monumentenzorg

kaart ter oriëntatie: Rijksdienst voor de Monumentenzorg

ruimtelijke waarderingskaart: Rijksdienst voor de Monumentenzorg

Druk: MultyCopy, Zeist.

Deze publicatie is te bestellen bij de afdeling Communicatie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, liefst schriftelijk, per fax 030-6916189 of e-mail info@monumentenzorg.nl

